

MİLLÎ FOLKLOR

Üç Aylık Türk Dünyası Folklor Dergisi

Cilt: 4 • Yıl: 8 • Sayı: 31/32 • Güz/Kış 1996 • ISSN 1300-3984

İÇİNDEKİLER

Hasbihal.....	2
<i>Yayın Kurulu</i>	
Folklor, Reklam ve Tarihana.....	3
<i>Prof. Dr. Umay GÜNAY</i>	
Nasreddin Hoca'nın Devamcısı.....	13
<i>Prof. Dr. Habibbeyli İsa AKBEROĞLU</i>	
Azerbaycan'da Molla Nesreddin Letifelerinin Neşri ve Tetgig Tarihinden.....	15
<i>Seyfeddin EYVAZOV</i>	
Molla Nesreddin Suretinin Tarihi Kaynakları ve Edebi Dairesi.....	18
<i>Hüseyin HAŞİMLİ</i>	
Nasreddin Hoca Dünyayı Geziyor.....	21
<i>Prof. Dr. Malik MURADOĞLU</i>	
Nasreddin Hoca'nın Mansibi.....	24
<i>Yrd. Doç. Dr. Ülkü GÜRİSOY</i>	
Nasreddin Hoca: Çağrışımlar.....	27
<i>Yrd. Doç. Dr. Zeynelabütin MAKAS</i>	
Türkiye'de Nasreddin Hoca Konulu Çalışmalar.....	32
<i>Yrd. Doç. Dr. İsmet ÇETİN</i>	
Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabında Kardeşler Arası İlişkiler.....	37
<i>Doç. Dr. M. Ocal OĞUZ</i>	
Halk Deyimleri-Duyumları ve "Kitab-ı Dede Korkut"ta Alkış-Dua, And-Kasem ve Kargışlar.....	42
<i>Prof. Dr. Mürsel İsmayiloğlu HEKİMOV / Şahin KÖKTÜRK</i>	
Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Ögüz Alpı: Salur Kazan.....	49
<i>Doç. Dr. Ali DUYMAZ</i>	
Özbekistan Yer Adları ve Halk Rivayetleri.....	60
<i>Töre NEFESOF</i>	
Dağlarla İlgili Altay Türk Efsaneleri.....	66
<i>Doç. Dr. Metin ERGUN</i>	
Kızıbek Destanı.....	71
<i>Yrd. Doç. Dr. Nerin KOSE</i>	
Türk Dilli Halklarda Halk Aydınlıklarının Özellikleri.....	74
<i>Prof. Dr. Amangül DURDIYEVA</i>	
Devrek Bastonculuğunun Geliştirilmesi ve Öğretimi Sorunlarına Kısa Bir Bakış.....	75
<i>Doç. Dr. Cengiz ERTEM</i>	
Ömer Seyfettin ve Bir Halk Hikâyesi Üzerine.....	77
<i>Dr. Hasan Avni YÜKSEL</i>	
Türk Kültüründe "Yel" Kavramı Üzerine.....	86
<i>Dr. Murat ÖZBAY</i>	
Uluğ Türkistan'da Halk Sufizmi (Kırgızistan)-II.....	90
<i>Dr. Yaşar KALAFAT</i>	
Ögüz Kağan Destanının Halk Anlatılarının Epik Kuralları Bakımından İncelenmesi.....	95
<i>Tarık ÖZÇAN</i>	
Bir İhtilac-Name Üzerine.....	98
<i>Dr. Saadetin ÖZÇELİK</i>	
Nazugum Kısası.....	112
<i>Batur REŞİDİN / Yrd. Doç. Dr. Alimcan İNAYET</i>	
Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru: Bilmeceler.....	117
<i>Doç. Dr. Aitan ALPEREN</i>	
Hakaslar ve Hakaslarda Şaman Kültürü.....	126
<i>Bekir ŞİŞMAN</i>	
Neşet Ertaş ve Sanat Hayatı Üzerine Bir Çalışma.....	131
<i>Hakan TATYUZ</i>	
Mahtumkulu'nun Yayınlanmamış Şiirleri.....	134
<i>Amanbay AŞIROV</i>	
Halk Masallarında Tek Boyutluluk.....	147
<i>Max LÜTHI / F. Gülay MIRZAĞLU</i>	
Modern Dilde Kullanılan Atasözlerinin Biyolojisi.....	152
<i>Lutz RÖCHRICH / Doç. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK - Ali BAYKAN</i>	
Kültür Coğrafyacısı ve Halkhaya (Folklife) Araştırması.....	160
<i>E. Estyn EVANS / Dr. Ozkul ÇOBANOĞLU</i>	
Yozgat'ta Göz Değmesine Karşı Alınan Tedbirler.....	173
<i>Mustafa ÜSLU</i>	
Tanıtmalar ("Türkmen Edebiyatı Tarihi" • "Makedonya Folkloru" • "Folkloristik Prof. Dr. Umay GÜNAY Armağanı").....	175
<i>Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY • Nebi ÖZDEMİR • Sevengül SÖNMEZ</i>	

KIZCİBEK DESTANI

Yrd. Doç. Dr. Nerin KÖSE*

Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu Anadolu Türkleri'yle Orta Asya Türk Boyları arasındaki münasebeti yeniden kurulmuş; yıllar sonra Türk Dünyası, yeniden bir bütün olmuştur. Bu gelişme Türkler'in Orta Asya Türk Kültürü hakkında o zamana kadar sadece bir kısmını duyabildiği gerçeklerle karşılaşip o tarafa yönelmesine, büyük bir coğrafyanın farklı bölgelerinde yaşayan Türk Boyları'yla kültür birliğinin yeniden sağlanması yolundaki gayretlerin artmasına yol açmıştır. Söz konusu gayretlerin Türk Dünyası Kültürü'nün ortak özelliklerinin ve Orta Asya Türk Kültürü'nün bilinmeyenlerinin tesbit edilmesindeki önemi büyüktür. İşte bu bilinmeyenlerden birisi de Kırgız-Kazak boylarının ortak destanları Kızcibek olup, özeti kısaca şöyledir:

- "Eski zamanlarda Aydınköl denen yerde Bazarbay adlı çok zengin bir Kırgız hanı; Kıtay Ülkesi'nde de Sırlubay adlı bir kazak hanı vardır. O dönemlerde Kazaklar'ın hem Kırgızlar'la, hem de Juan Juanlar'la aralarında devamlı savaşlar olmaktadır.

Kazak Hanı'nın Kızcibek adlı ipek saçlı, çok güzel ve zeki bir kızı vardır. Bu kız o kadar akıllı ve güzeldir ki, her tarafta onun adı söylenir olmuştur. Kızcibek'in ününü duyan bütün han, padişah ve emir oğulları, onunla evlenebilmek için kızın ülkesine gelirler. Bunların aralarında Kırgız Hanı'nın oğlu Tölögön de vardır. Aslında Tölögön, Ka-

zak-Kırgız barışını sağlamak niyetiyle gelmişse de Kızcibek'i görür görmez birbirlerine âşık olurlar.

Sırlubay'ın ünlü kahraman askeri Bekecan da Kızcibek'i sevdiği için Tölögön'e karşı gelir ve onu döver. Barışa hazırlanan iki halk arasında yeniden savaş çıkmaması için Kızcibek, bir yola başvurur: Gözleri kapalı olarak karşısına getirilen iki yiğitin oklarından hangisini seçerse, kocası o okun sahibi olacaktır. Elini Tölögön'ün okuna uzatan Kızcibek ile nişanlısını kutlamaya mecbur olan Bekacan, kinlenir ve oç almaya karar verir.

Bu evliliği Tölögön'ün babası da istemez. O sebeple oğlunu reddeder. Ancak halk, şehzadeye sahip çıkar. O sırada Juan Juanlar, Kazak Ülkesi'ne yeniden saldırırlar. Askerlerin başında Bekecan ile Tölögön de vardır. Savaşı kazanan Kazak ordusu ile geri dönen Tölögön, nişanlısı Kızcibek'e düğüne hazır olması, haberini yollar. Kız tarafından gelecek cevabı bekleyemeyen Tölögön, habercinin ardından kendi de yola çıkar.

Ancak Bekecan'ın, Tölögön'e olan kini bitmemiştir. Gizlice Tölögön'ü takip eden Bekecan, atına binerek yola çıkar. mutlulukla nişanlısına kavuşmayı hayal eden Tölögön, Bekecan'ın oku ile sırtından vurulur ve ölür. Düğün şenlikleri devam ettiği sırada olanları öğrenen Kızcibek ise intihar eder."

Özetini kısaca vermeye çalıştığımız Kızcibek Destanı'nın elimizdeki varyantı, Çin'deki Kırgız Türkleri'nden Öskön Çubaktın'ın orada bastırıldığı kitabından

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halk Bilimi.

aynen alınarak Kırgızca'ya çevrilmiştir. Eser tamamen manzum olup 121 sayfa halindedir. 1992 yılında Bişkek'te "Uçkun" Devlet Matbaası'nda basılmış olan bu hikaye temelde Kızcibek ile Tölögön'ün aşkı üzerine kurulmuş; Kırgız ve Kazaklar'ın ortak hayatlarından, eski ve yeni kültürlerinden izler taşımaktadır. Nitekim destan, şamanistik unsurlar bakımından oldukça zengindir. Mesela hikayenin erkek kahramanı Tölögön, kendisine uygun bir eş bulmak için yola çıkmaya isteğini bildirince annesi Baybiçe:

*Parbaɗıgar kudiret,
Balamdı sen tapşırdım,*

*Umay Ene ulugum,
Uulumdu san tapşırdım.*

diyerek oğlunu, şamanistlerin panteonunda çocukları ve hayvanları koruyan, Yakutlar'ın "ımı" dedikleri kutsal ruha emanet eder. Dişi olduğuna ve ona tapanların mutlaka erkek evlat sahibi olacağına inanılan; İranlılar'ca "gökyüzünde yaşayan, yeryüzüne çok seyrek inen, o anda kanadının gölgesi kime değerirse onun hükümdar olacağı kabul edilen; Kaşgarlı Mahmut'a göre ise "çocuk doğduktan sonra çıkan son" olduğu belirtilen Umay kültü, Moğollar'da da vardır.¹

Kızcibek Destanı'nda islami unsurlarla da karşılaşırız. Bu bölümler bazen, sadece islami kavramların söylenmesinden ibarettir. Nitekim Tölögön, memleketinden ayrılacağı sırada annesine dileğini belirtir ve onu, kutsal güçlere emanet eder:

*Enesine tilegin,
Ayttı mindan cana da,*

*Ene cakın balaga
Attanıp catam Talaaga*

Paygambarga tapşıırıp,

Kadir Alla koldosun,

*Paygamber, Bübü, Aysa da,
Oylogonum tabılıp.*

Bazen bu islami husus, müslümanlık kurallarının uygulanmasına yöneliktir. Mesela kızı Kızcibek'i isteyen Korun Han'ın elçisine Kazak Hanı, "bu işin olmayacağını" şu sözlerle ifade eder:

*Musulmandın bu kızın
Dozok cakka barbasın
Biz musulman, ol Kalmek,
Kanday berem kızımıd?*

Kızcibek Destanı, Türkler'in epik hayatından da izler taşımaktadır. Nitekim Kızcibek, efkek gibi ata binen, kılıç kullanılan bir cengaverdir ve karatulpar atı vardır:

Curt kotorup elibiz,

*Atının birini suratam
Ertenki köçkö minem dep
Kara tulpar atı miniip,
Handıgımdı bilem dep.*

Her yönüyle Dede Korkut'taki Bani Çiçek'i hatırlatan Kızcibek, Türk destanları'ndaki 'ata binen, attığını vuran erkek gibi kuvvet sembolü kadın kahraman' örneğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁻³

Hikayede Manas Eposu'nun tesirleri de vardır. Mesela olayların geçeceği yer ve kahramanlar tanıtılırken Manas'tan, eşi Kanıkey'den ve söz konusu eposun diğer kahramanlarından bahsedilerek bu tablo verilir:

*Te bayırkı zamanda,
Ak kalpaktuu Alaş'dan,
Manas öndüü er ötkön,
Kanıkeydey ene ötkön,
Ak nikelüü erine*

*Ayçüröktön cene ötken,
Bazarbay uulu Tölögön...*

Hikayedeki olaylar Kazak ve Kırgız Halklarının yaşadıkları Aydıncöl, Kazak-Kırgız Eli'nde, gerçekte de var olan memleketlerde geçmektedir. Bu da destandaki olayların tarihi bir temele oturulmasını kolaylaştırmaktadır.

Destandaki tarihi özelliklere gelince...Kızcibek Hikayesi'nde Moğol istilası üzerine varlıklarını devam ettiremeyip

Moğol boyları ile karışarak yeni kavimler meydana getiren Türk Topluluklarından Kırgız ve Kazak Boyları⁴'nin, çeşitli asırlarda kitanlar⁵, Juan Juan denilen Hun kavmi ile moğol karışımı toplulukla pek çok çatışmaları olmuş, bazen yenmiş, bazın yenilmişlerdir. III. Asrın sonlarından itibaren Siyenpiler'in tazyiki ile devamlı güney bölgelere çekilen Güney Hunları'nın, Türkler'in Orta Asya ve Çin'de kurdukları çeşitli devletlerin zaman zaman Çinliler'le yaptıkları savaşlar uzun yıllar hafızalardan silinmemiş, üstelik Moğol Hanedanı Çin'den kovulduktan sonra özellikle İli Havzası'nda Kalmuklar'a karşı topraklarını müdafaa etmek zorunda kalmaları, 15. yy da Kalmuk Devleti'nin parçalanmasıyla bu mücadele daha da artması, Kalmuk beylerinin müslüman topraklarına zaman zaman akın etmeleriyle⁶ birleşerek Kazak-Kırgız Boylarının ortak hayatlarından izler taşıyan Kızıcbek Destanı'nda da yerini almıştır. O kadar ki Moğol Hanı Vays Han'ın bu mücadeleler sonucu iki defa esir düşmesiyle, kızkadeşini Kalmuy Beyi İsan Tayşı'ye zevce olarak vermesi⁷ kabilinden olaylar ve en güzel örneğini "Kerem ile Ash'ı da gördüğümüz "farklı iki dinden gencin birbirleriyle evlenmelerinin yanlış olduğu" meselesi, Kazak Hanı'nın Korun Han'a "bu evliliğin olamayacağı" yolundaki cevabında bile kendini hissettirmiştir. Ayrıca gerek Korun Han, gerekse Çon Tobo ve Bazarbay adlarını vesika ile tesbit edemeyişimize bakarak bu hanların, belki de birer aşiret reisi, boy beyi oldukları hususundan ayırlamayacağız.

Kısacası bu hikayenin teşekkülünü tek bir tarihi döneme oturtmak mümkün değildir. Destan III. asrın sonlarından 1772'de Çin'e gitmek isteyen Kalmuklar'ın Kazaklar tarafından ağır bir yenilgiye uğratılıp eski siyasi hakimiyetlerini yitirdikleri güne kadarki onbeş asırlık dönemin⁹ Çin-Moğol, Kazak-Kırgız boylarının savaşlarını konu almaktadır. Bir başka ifadeyle Kızıcbek Destanı onbeş asırlık bir hayatın çeşitli dönemlerinin birikim, bu birikimlerin halk tasavvurundaki izleri olup, Türklerin eski hayatlarından izler taşımaktadır. Bu yönüyle Türk Millî Destanı'nın bir parçası, bir folklor hazinesidir.

NOTLAR:

- 1) İNAN-Abdülkadir **Tarihte Ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1954, s:34-39
- 2) ERGİN, Muharrem **Dede Korkut Kitabı**, İst.1986, s:65-
- 3) Köse, Nerin "Türk Halk Hikayelerinde Ak, Kara ve Arap Vasıflı Tipler" **Eğitim Bilimleri Dergisi**, Buca Eğitim Fak. Yayını, İzmir 1993, yıl:2 S: 3 ss:89-93
- 4) Sümer, Faruk **Oğuzlar-Türkmenler Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İst. 1992, s:2
- 5) GÜRÜN-Kamuran **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi** Bilgi Yayınevi, Ankara 1984
- 6) **İslam Ansiklopedisi**, Kalmuklar Maddesi, s: 140
- 7) **İslam Ansik.** Aynı yer, aynı sayfa.
- 8) "Kerem ile Ash" Ege Üni. Edebiyat Fak. Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi Dosya no:V Hikaye no: 8
- 9) **İslam Ansiklopedisi**, aynı yer, s:141